

Înainte de a trece la tema, aleasă astăzi, focurile rituale, găsec de cuviință să stabilim care este legătura dintre mitologie și mituri. Și cred că nu este nimeni mai îndreptățit să ne lămurească în această privință decât Romulus Vulcănescu (Mitologie română). Iată un fragment din capitolul Mitologia din opera citată. „Mitologia, știință a miturilor și sistem etnic de mituri. Termenului mitologie îi acordăm două înțelesuri: 1. de știință a miturilor în general, care reflectă capacitatea diversificărilor etnice de creație, difuzare și folosire a miturilor în viața spirituală; și 2. de știință a unui sistem de mituri etnice sau naționale care reflectă o anumită concepție mitică, un panteon și o literatură mitică orală distinctă prin caracterele ei esențiale. /.../ Știința miturilor în general a fost combătută, infirmată, negată «pentru că se considera că despre mit se poate spune orice», /.../ pentru că nu există un adevăr al mitului și că sensul mitului nu reflectă nimic veridic etc. Mitologia se deosebește de religie, pentru că, istoricește o anticipează și pentru că pregătește pe lângă apariția religiei și apariția altor forme de cultură (filosofia, etica, arta, știința).

Unii istorici ai religiozității au considerat mitologia ca un preambul al religiei, iar prescripțiile mitologice (rituale, ceremoniale, festive) ca o pre-dogmatică. Deci mitologia precede și pregătește apariția istorică a religiei, care este opera unor reformatori, cu principii teoretice și metodologice de credință formulate în dogme. Alți istorici au considerat mitologia ca o proto-religie, iar mitul ca o normă de conduită eticojuridică. Aceasta este situația mitologilor de tip henoteist care face trecerea de la politeism la monoteism. Și, în fine, alții au considerat mitologia ca o formă alienată, decăzută a religiei, supraviețuind în popor alături de religie. /.../ Faptul că în corpul unei religii supraviețuiesc urme de mitologie, uneori netransfigurate, nu înseamnă că termenii se confundă sau că mitologia e o formă decăzută a religiei. Ci dimpotrivă, că religia nu s-a putut debarasa cu totul de reziduurile mitologiei cu care conviețuiește sau a mitologiei pe care o recrează, deși o combate formal.

Romulus Vulcănescu, în a sa Mitologie română, afirmă că unele din superstițiile, credințele și obiceiurile despre foc dovedesc faptul că este un cult al soarelui.

În cele ce voi reda mai departe, voi încerca să creionez acest aspect. În mitologia română focul este conceput în trei moduri: 1. stihie cosmică; 2. putere sacră; 3. făptură mitică. Caracterul stihial al focului (ca și apa, aerul și pământul) a fost transmis oamenilor prin inițiere, ca foc ceresc și foc pământesc. Focul ceresc este, așa-zisul „element” permanent, etern și prezent în tot ceea ce alcătuiește viața cosmică și terestră (folosit ca simbol al sacrificiului față de întreaga ierarhie divină). În cinstea făpturilor mitice binefăcătoare se jertfeau în foc plante frumos mirositoare; pentru a îndupleca sfinții populari, erau folosite de asemenea și băuturi alcoolice, libațiuni de licori în foc, dar și unele animale sau părți din animalele considerate sacre. Cu ajutorul focului ceresc și pământesc, se practica magia (albă sau neagră). Prin observarea, în timpul arderii, a aspectului flăcărilor, a culorii și direcției lor precum și a fumului declanșat, piromancii preziceau evenimente sau diferite lucruri care urmau să se întâmple în viitor. Cu lumânări furate de la mort, tâlharii ocoleau casele în miez de noapte, adormind proprietarii într-un somn de moarte, ca să poată fura fără frică.

Focul ceresc era puterea sacră care proteja sau pedepsea oamenii precum și toate celelalte făpturi pământești. El fusese încredințat de Fârtat (Bunul Dumnezeu) unor sfinți sau unor ajutoare ale acestora, pentru a îndeplini pronia cerească. Vrăjitoria era cunoscută din timpuri îndepărtate și se mai practică și astăzi. Iată o mostră (de blestem, vrajă): vrăjitoarea face o păpușă din ceară, asemănătoare oarecum cu omul care trebuie legat, punând în ea un fir de păr din cap sau un fir de ață **dintr-un** obiect de îmbrăcăminte (zeghe, cămașă) al acestuia. Păpușa este pusă pe vatră și, cu un fier înroșit în foc, îi străpunge pieptul, rostind de trei ori, în șoaptă: „(Ioane, Ioane sau Petre sau cum i-o fi numele)/ te-ntoarnă și ascultă/ cum ceara sfârâie/ și la foc se topește,/ tot așa și ție/ pieptul să-ți sfâșie/ inima rănită/ de dragoste topită./ Să fugi neîncetat/ drept la muma lu' (urmează numele femeii)/ să o ceri de soție,/ fără nepusă masă,/ fără boi și fără casă/ numai să-ți fie mireasă...”. Și focul pământesc (obținut de cele mai multe ori din focul ceresc) era considerat sacru. Uneori, era întreținut pe vatră tot anul, sub formă de jeric ascuns sub cenușă. În ajunul marilor sărbători ale calendarului popular, era stins și apoi reaprins, ca semn de reînnoire a puterii sale sacre. O serie de superstiții din zilele noastre își au obârșia în vremurile acelea. Focul ritual era aprins festiv atât la naștere cât și la moarte sau la nuntă, de cele mai multe ori, rugurile erau clădite în curțile sătenilor. Aprinderea rituală a rugurilor s-a păstrat până în zilele noastre. Și de Crăciun se aprindeau ruguri, dar de cele mai multe ori doar o buturugă (numită Crăciun) simbol al nașterii Mântuitorului. De Anul Nou se da ocol casei, cu tămâie pusă pe un vătrai cu jar, afumând spiritele rele, ca să le gonească. Lumânările din noaptea de Paști erau păstrate și erau aprinse pe vreme de furtună, ca să fie casa ferită de fulgere și trăsnete. Prin Moldova și Banat, până în secolul al XIX-lea, după cum scrie Vulcănescu (op. cit), de Paști, în noaptea Învierii, se aprindeau ruguri în curțile bisericilor, reminiscență a ritului funerar străvechi de tranziție de la moarte la viață, de la întuneric la lumină, de la iarnă la primăvară. J. G. Frazer (Creanga de aur) scrie că Sărbătoarea Focurilor era răspândită în toată Europa. Și dă următorul citat dintr-un autor medieval: „Cele trei mari caracteristici ale celebrării solstițiului de vară erau focurile ceremoniale în aer liber, procesiunile cu torțe aprinse pe câmpii și obiceiul de a rostogoli o roată aprinsă de pe înălțimi... Sensul acestei rostogoliri, explică el, este că soarele, care a atins punctul cel mai înalt pe eclipsă, începe de acum să coboare”. În continuare Frazer face o descriere amănunțită a sărbătoririi în toată Europa. Noi, din lipsă de spațiu, ne vom rezuma doar la țara noastră. Obiceiul este consemnat, de altfel, de toți etnologii și folcloriștii noștri: S. Fl. Marian, Tudor Pamfile, Arthur Gorovei, Elena Niculiță Voronca, Mircea Eliade ș.a. Elena Niculiță Voronca (Datinile și credințele poporului român) referindu-se la noaptea de Înviere scria: „pe dealuri și pe coline izbucneau flăcări puternice care luminau dealurile și văile.

Sunt «focurile de veghere». În unele sate sunt aprinse și ard în tot cursul nopții, luminând nu numai

dealurile ci și văile. În jurul lor stau roată oamenii istorisind întâmplări din viața lui Iisus după Sfânta Scriptură a Noului Testament. Flăcării săreau peste aceste focuri, ca să nu aibă vrăjitoarea și fermecătoarele nicio putere asupra lor. Iar când erau întrebați de când fac asta, răspundeau: „Așa am apucat părinți din părinți, moși din strămoși până în al șaptelea neam și așa vom ținea și noi, câtă vreme om trăiește”. Și autoarea continuă spunând că prin Bucovina se strângeau clăi mari de cetină pe care cei ce participau la petrecere aveau grijă să rămână aprinse toată noaptea. În Transilvania, tinerii suiau pe culmea dealului o roată mare împodobită cu paie sau cu cetină, căreia îi dădeau drumul aprinsă, să se rostogolească până la poalele dealului, ca pretutindeni în restul Europei. „În Ardeal, de 40 de sfinți se fac focuri de paie, să moară purecii, fiecare își face focul lui și sare peste foc”. Iar în Moldova „se face foc în grădini, în ziua de Sfântul Alexi, din găteje ce s-au strâns la curățitul grădinii, atunci se afumă și prin grajd pe la vite”. Într-o localitate de peste Prut, în această zi, nu fac foc în grădini, ci pun cărbuni aprinși în tindă, peste care sar toți cei din casă, zicând că „e bun de spaimă acel foc”. Și la nunți (mai cu seamă în zonele de munte), se aprindeau la casa miresei ruguri în jurul cărora nuntașii încingeau o horă, denumită, mai târziu, hora miresei. Din focurile rugurilor de la nuntă se trag lumânările pe care le țin în mână astăzi nașii la nuntă. Despre focurile de Sfântul Ilie, Tudor Pamfile scrie în Sărbătorile la români: „Teodoret, istoricul bisericesc, /.../ arată că în timpurile vechi era datină că oamenii făceau focuri mari și apoi săreau prin para lor, femeile chiar își aduceau copiii și-i treceau prin această pară, cu credința că se vor curăți. Sinodul VI ecumenic, văzând în această datină o atingere a credinței, o opri”. Philippe Walter în Mitologie creștină (apărută la Editura Artemis, 2005) scria: „Focurile din Ziua Sfântului Ioan sunt mărturia celei mai vii tradiții precreștine legate de solstițiul de vară.

Rugul din ziua Sfântului Ioan este pandantul altor ruguri sau celebrări ale focului în diferite momente ale anului: rugul din Carnaval face posibilă arderea manechinului uriaș condamnat să dispară înaintea postului mare; focul de Paște a fost păstrat de Biserică datorită tradiției lumânării pascale, dar și focului special aprins în ajunul Paștelui, poreclit «focul lui Iuda» (în foc se ardeau lemne; focul de Beltaine aprins în ajunul lui 1 mai, în noaptea valpurgică, focul de Hogunna aprins în ajunul Sărbătorii Tuturor Sfinților sau focul din 25 decembrie care cuprinde bușteanul de Crăciun sunt tot atâtea exemple ale aceluiași ritual primordial de celebrare și exorcism). Focurile de Sfântul Ioan erau aprinse în seara de 23 iunie, adică în ajunul sărbătorii propriu-zise. În general, rugul era înălțat în jurul unui copac fără crengi, era împodobit cu coroane de flori care apoi fereau locuințele de trăsnet. Aprinderea focului lua uneori aspectul unei liturghii: o procesiune pornea din biserică și se îndrepta spre rugul pe care preotul îl binecuvânta și apoi îl aprindea. „La unele ceremonii funerare, în curtea casei celui decedat, se aprindea un rug care ardea toată noaptea. Acesta simboliza atât perioada de tranziție de la incinerare la înhumare, cât și cealaltă lume, a luminii solare în care intră sufletul mortului. În jurul rugului jucau hora mortului strămoșii și moșii comunității de neam, închipuiți prin măști de unchiesi” (Lucian Blaga, Spațiul Mioritic, București, 1936). La mort se aprinde și toiagul (o lumânare lungă cât statul decedatului și încolăcită ca un melc) care călăuzește sufletul mortului până la Lumina lumii de dincolo sau până la Întinericul veșnic. În timpul priveghiului se fac și diferite „jocuri cu focul și cu lumânarea”. La întoarcerea de la înmormântarea unui membru al familiei, în zonele pastorale, rudele săreau peste un foc din afara curții gospodăriei ca să se purifice de spiritele rele. Iar împotriva strigoilor, în nopțile în care cutreierau satele (de Sîntandrei) apărând pe la răscruci, se făceau focuri mari pentru a-i alunga. Focul era prezent, ca și astăzi, sub forma de lumânări sau candelă, aprinse permanent pe morminte, în primele 40 de zile de la înhumare, apoi, în toate sâmbetele din primul an și după aceea, în toate sâmbetele morților din an și la moșii de praznic. De la Lucian Blaga aflăm și despre cele mai importante focuri sacre de peste an, cele din Joia mare. În noaptea dinaintea Jorii mari, până la ivirea zorilor, la al treilea cântat al cocoșilor, bătrânii se sculau și aprindeau un foc, în curțile sau în grădinile lor, din găteje adunate în pripă. Așezau scaunele cu trei picioare și o masă rotundă joasă, pe care puneau blide cu ceva de mâncare. Toate aceste preparative țineau de credința că sufletele morților trec pe la casele lor, se încălzesc la focurile pregătite pentru ei, gustă ceva din bucate și

pleacă înapoi mulțumiți că nu au fost uitați de urmași. De Sîmedru se făceau pe dealuri focuri mari din paie, găteje și lemne, în jurul lor jucau nouă copii care strigau: „Hai la focu'lu'Sîmedru!”. Flăcării și fetele care voiau să se căsătorească până la sfârșitul anului, săreau de trei ori peste foc. Focul era întetit până ce flăcările atingeau un metru și jumătate, tinerilor care aveau curajul să sară peste ele li se permitea să ia un cărbune aprins din rug, cu care se duceau și-l aruncau în livezi ca să aibă rod bogat. Dar cea mai spectaculoasă imagine o oferea seara, rostogolirea roților de foc (ele erau făcute din lemn, înfășurate în paie și îmbibate în păcură) care străbăteau în goană dealul lăsând în urma lor o dără de scânteii. Tinerii veneau în fugă în urma lor strigând: „Păzea că vine roata de foc/ cu belșug și noroc;/ Păzea că vine soarele/ și vă arde picioarele,/ păzea, păzea”. Oamenilor care mureau prin păduri, fără lumânare, li se improviza un mormânt acolo, pe loc, și toți cei ce treceau pe lângă el, „aruncau câte un bețișor, o surcică, pentru lumânare”, când se strângeau destul de multe, li se dădea foc, și peste cenușa lor, se aruncau din nou bețișoare și surcele, care se aprindeau, ca să aibă mortul lumină pe lumea cealaltă.

Unele fapte mitice se înfățișează oamenilor sub formă de foc. Joimărițele, sunt prezentate în unele colinde, ieșind din munți ca niște flăcări. Zburătorul alunecă peste păduri și intră în casele oamenilor ca un sul de foc. El se transformă, în balaur înaripat cu pene de aur și solzi de aur, pentru a seduce tinerele fete credule. Unii sfinți populari apar în fața oamenilor înconjurați de foc. Anumite fapte mitice se metamorfozează în foc. Se pare că unii semizei ai metalurgiei trace, care ardeau în numele focului pe munte sau în apele mărilor, purtau numele de Cabiri (apelativ tabuistic al focului). După unele legende și basme mitice, focul era considerat a fi și o faptură mitică antropomorfă, când bună, ajutând oamenii, când „înger binefăcător”, când „văr cu Sîntilie” sau chiar „însuși Dumnezeu”. Focul poate fi considerat și o faptură mitică zoomorfă: Căii soarelui, luminoși, numiți uneori „cai albi”, alteleori „cai de foc”, erau, de fapt, acoliți ai focului solar. În mitologia romană erau câteva fapte mitice piroforice: Sfinții Ilie Pălie (considerat vizitiul Sfântului Ilie) și Foca. Primul se ține în luna iulie, pentru călduri mari, pentru împiedicarea aprinderii pădurilor; iar cel de-al doilea, Foca, a doua zi după Ilie-Pălie, pentru a nu se extinde focul și a deveni catastrofal. De Sfântul Foca se credea că „arde piatra în apă”, că soarele este atât de puternic încât „fierbe apa pâraielor și a râurilor”.

Beatrice Kiseleff